

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/56/25-29>

Günəl Əhmədova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

dissertant

<https://orcid.org/0009-0008-0663-3737>

gunelahmedova@yandex.ru

İntellektual pozulmaları olan uşaqlarda yaddaşın korreksiyası prosesində diqqətin inkişafı

Xülasə

Məqalədə intellektual pozulmaları olan kiçikyaşlı məktəblilərdə yaddaşın korreksiyası zamanı diqqətin inkişafı araşdırılmışdır. Tədqiqat Bakı şəhərinin xüsusi təhsil müəssisələrində aparılmış, 6 ay davam edən korreksiyaedici məşğələlərə 60 nəfər şagird cəlb olunmuşdur. Məşğələlər kiçik qruplarda (6–7 nəfər) həftədə iki dəfə, 30–40 dəqiqə olmaqla həyata keçirilmişdir. Hər məşğələdə yaddaşın bütün növləri (eşitmə, görmə, məntiqi/mexaniki) stimullaşdırılmış, oyun xarakterli və integrativ tapşırıqlardan istifadə olunmuşdur.

Nəticələrin statistik emalı SPSS proqramında aparılmış və təhlil edilmişdir. Yaddaşın bütün növlərində inkişaf müşahidə olunmuş, xüsusilə görmə və mexaniki yaddaşda əhəmiyyətli dəyişikliklər qeydə alınmışdır. Diqqətin səviyyəsi “Bourdon” testinin sadələşdirilmiş variantı ilə ölçülmüşdür. Eksperimental qrupda diqqətin sabitliyi, seçiciliyi və sürətində nəzərəcarpacaq inkişaf müəyyən edilmiş, müşahidə qrupunda isə yalnız cüzi, statistik baxımdan əhəmiyyətsiz dəyişikliklər qeydə alınmışdır.

Əldə olunan nəticələr Lev Vıqotskiy və Aleksandr Luriyanın mədəni-tarixi nəzəriyyəsində irəli sürülən müddəaları praktik olaraq təsdiqləyir. Psixi funksiyaların sistem xarakter daşması və bir funksiyanın inkişafının digər funksiyaların da inkişafına səbəb olması bu tədqiqatda empirik şəkildə sübut olunmuşdur.

Açar sözlər: *intellektual pozulma, korreksiyaedici iş, yaddaş, diqqət, inkişaf*

Gunel Ahmadova

Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

PhD student

<https://orcid.org/0009-0008-0663-3737>

gunelahmedova@yandex.ru

Development of Attention in the Process of Memory Correction in Children with Intellectual Disabilities

Abstract

The article examines the development of attention in junior schoolchildren with intellectual disabilities during the process of memory correction. The study was conducted in special education institutions in the city of Baku and involved 60 pupils who participated in a six-month corrective intervention program. The sessions were organized in small groups (6–7 children), held twice a week, and lasted 30–40 minutes each. During each session, all types of memory (auditory, visual, logical/mechanical) were systematically stimulated through game-based and integrative tasks.

Statistical analysis of the results was carried out using the SPSS software package. Improvements were observed across all types of memory, with particularly significant changes recorded in visual and mechanical memory.

The level of attention was assessed using a simplified version of the Bourdon Attention Test. In the experimental group, a marked improvement was identified in attention stability, selectivity, and processing speed, whereas the control group demonstrated only minor and statistically insignificant changes.

The obtained results empirically confirm the key propositions of the cultural-historical theory developed by Lev Vygotsky and Aleksandr Luria. The systemic nature of mental functions and the interdependence of their development—where the enhancement of one cognitive function facilitates the development of others—were clearly demonstrated in this study.

Keywords: *intellectual disabilities, corrective intervention, memory, attention, development*

Giriş

Müasir pedaqogika və psixologiyanın ən mühüm istiqamətlərindən biri sağlamlıq imkanları məhdud, xüsusilə də intellektual pozulmaları olan uşaqların psixi inkişafının təmin edilməsidir. Bu kateqoriyadan olan uşaqların idrak proseslərində yaddaş, diqqət, qavrayış və təfəkkür funksiyalarının zəifliyi onların öyrənmə imkanlarını məhdudlaşdırır, sosial adaptasiyasını çətinləşdirir və emosional gərginlik yaradır (Əlizadə, 2006, s. 10; Rubinshteyn, 1986). Bu səbəbdən xüsusi təhsil sistemi yalnız biliklərin ötürülməsi ilə kifayətlənməməli, eyni zamanda psixi funksiyaların korreksiyası və inkişafına yönəlmiş kompleks yanaşmanı təmin etməlidir (Hüseynova və b., 2018).

Tədqiqat

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin 2020–2024-cü illərə dair məlumatlarına görə, ölkədə 60 mindən çox sağlamlıq imkanları məhdud uşaq mövcuddur. Onlardan 1105 nəfəri xüsusi təhsil müəssisələrində, 2664 nəfəri xüsusi internat məktəblərində (1353 nəfəri həmin müəssisələrdə gecələyir), 7750 nəfəri evdə təhsil alır.

Bu göstəricilər göstərir ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların böyük əksəriyyəti xüsusi təhsil formaları vasitəsilə təlim-tədris prosesinə cəlb olunur. Bu isə xüsusi təhsil sisteminin məsuliyyətini artırır: yalnız biliklərin verilməsi deyil, həm də uşaqların psixi funksiyalarının inkişafı və sosial adaptasiyası təmin edilməlidir (Alloway və Gathercole, 2006).

Xüsusi təhsildə aparılan korreksiya işlərinin əsas məqsədi uşaqların idrak proseslərini gücləndirməkdir. Bu prosesdə yaddaşın inkişafı xüsusi rol oynayır, çünki yaddaş yalnız informasiyanın saxlanması və təkrar istehsalı deyil, həm də digər psixi funksiyaların – diqqət, qavrayış və təfəkkürün – inkişafı üçün baza rolunu oynayır (Luria, 1979; Baddeley, 2000). Yaddaş üzərində aparılan korreksiya işləri nəticəsində diqqətin sabitliyi artır, konsentrasiya güclənir və uşaqların öyrənmə bacarıqları daha məqsədyönlü hala gəlir (Alloway və Gathercole, 2006).

Psixoloji nəzəriyyələr (L.S. Vıqotskiy, A.R. Luriya) göstərir ki, psixi funksiyalar sistemlilik xüsusiyyəti daşıyır: bir funksiyanın inkişafı digər funksiyaların da inkişafına səbəb olur. Bu yanaşmaya görə, yaddaşın korreksiyası zamanı diqqət funksiyalarının da inkişaf etməsi təbii və qanunauyğun prosesdir. Bu qarşılıqlı təsir intellektual pozulmaları olan uşaqların kompleks inkişafı üçün mühüm şərtidir (Vygotsky, 1983; Luria, 2013).

Bu məqalənin məqsədi intellektual pozulmaları olan uşaqlarda yaddaşın korreksiyası zamanı diqqətin inkişaf mexanizmlərini araşdırmaq, xüsusi təhsil mühitində tətbiq olunan metodları təhlil etmək və əldə olunan nəticələri statistik göstəricilər əsasında ümumiləşdirməkdir.

İntellektual pozulmaları olan uşaqların idrak prosesləri tipik inkişaf etmiş həmyaşıdlarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bu kateqoriyadan olan uşaqlarda yaddaşın həcmi, sürəti və sabitliyi zəif inkişaf edir, diqqət isə tez dağılır və uzunmüddətli konsentrasiya çətinləşir. Qavrayış və təfəkkür proseslərində məhdudiyyətlər müşahidə olunur, nəticədə öyrənmə və sosial adaptasiya imkanları azalır. Psixoloji araşdırmalar göstərir ki, bu uşaqların inkişafında motivasiya və emosional faktorların rolu daha güclüdür. Bu səbəbdən korreksiya işləri yalnız idrak mexanizmlərinə deyil, həm də emosional mühitin formalaşdırılmasına yönəldilməlidir.

Yaddaşın korreksiyası intellektual pozulmaları olan uşaqların idrak inkişafında mühüm rol oynayır. Ənənəvi metodlar arasında təkrar, assosiasiya və əyani dəstək xüsusi yer tutur. Müasir pedaqoji texnologiyalar isə daha geniş imkanlar yaradır: oyun terapiyası – uşaqların yaddaşını oyun

vasitəsilə gücləndirir, eyni zamanda diqqət və motivasiyanı artırır; kognitiv məşqlər – ardıcılıq, müqayisə və qruplaşdırma tapşırıqları yaddaşın strukturlaşdırılmasına kömək edir; multimedia vasitələri – vizual və eşitmə dəstəyi yaddaşın sabitliyini artırır; kiçik bloklarla öyrənmə – materialın hissələrə bölünməsi diqqətin dağılmasının qarşısını alır (Baddeley, 2000; Batu və Kırcaali-İftar, 2021).

Yaddaşın korreksiyası zamanı uşaqlar informasiyanı daha yaxşı qavramağa, onu strukturlaşdırmağa və təkrar yadasalmağa başlayırlar. Bu prosesdə diqqət funksiyaları da inkişaf edir: konsentrasiya güclənir, seçici diqqət bacarıqları formalaşır.

Yaddaşın korreksiyası ilə diqqətin inkişafı arasında birbaşa əlaqə mövcuddur. Uşaqlar informasiyanı yadda saxlamağa çalışarkən diqqətlərini daha uzun müddət konsentrasiya etməyi öyrənirlər.

Bu prosesdə (Diken, 2020):

- Sabitlik – diqqətin uzun müddət qorunması;
- Seçicilik – lazımsız informasiyanın kənarlaşdırılması;
- Çeviklik – diqqətin bir mövzudan digərinə çevrilməsi;
- Sürət – tapşırıqların yerinə yetirilmə sürəti artır.

Diqqətin inkişafında motivasiya, emosional mühit və sosial adaptasiya mühüm rol oynayır. Müəllimlərin fərdi yanaşması və xüsusi tədris planları diqqətin sabitləşməsinə kömək edir.

Tədqiqat işi Bakı şəhərinin 3, 11 və 268 sayılı xüsusi məktəblərində aparılmışdır. Ümumilikdə 60 nəfər kiçikyaşlı şagird tədqiqata cəlb olunmuşdur: 30 nəfər eksperimental qrupda, 30 nəfər isə müşahidə qrupunda iştirak etmişdir. Eksperimental qrupda yaddaş üzrə korreksiyaedici məşğələlər 6 ay ərzində, həftədə iki dəfə olmaqla həyata keçirilmişdir. Hər məşğələ 30–40 dəqiqə davam etmiş, ümumilikdə 48 məşğələ təşkil olunmuşdur.

Məşğələlər kiçik qruplar şəklində aparılmışdır (6–7 şagird). *Hər məşğələ üç hissədən ibarət olmuşdur (Əhmədov, 2016):*

- İlk mərhələ (5 dəq.): salamlama, emosional tənzimləmə, ritmik tapşırıqlar;
- Əsas fəaliyyət (20–30 dəq.): yaddaşın bütün növlərinin (eşitmə, görmə, məntiqi/mexaniki) stimullaşdırılması. Tapşırıqlar oyun xarakterli və tematik olmuşdur;
- Yekun mərhələ (5 dəq.): günün nəticələrinin müzakirəsi, fərdi nailiyyətlərin qeyd olunması.

Məşğələlərin mərhələləri

Korreksiya prosesi ardıcıl üç mərhələdə həyata keçirilmişdir:

1. Adaptasiya mərhələsi (I ay): uşaqların məşğələ formatına uyğunlaşması, diqqətin cəmlənməsi və fəaliyyətə adaptasiyası;
2. Əsas mərhələ (II–V ay): yaddaşın bütün növlərinin sistemli stimullaşdırılması, integrativ bacarıqların inkişafı;
3. Yekun mərhələ (VI ay): yaddaşın möhkəmləndirilməsi, ümumiləşdirmə və nəticələrin təhlili.

Nümunə məşğələlər

Adaptasiya mərhələsi (I ay) – Məşğələ №2

- Məqsəd: yaddaş növlərinin stimullaşdırılması və məşğələ formatına uyğunlaşma;
- İlk mərhələ: salamlama, ritmik oyunlar, emosional hazırlıq;

Əsas fəaliyyət:

o Eşitmə yaddaşı: “10 söz” tapşırığı, qısa hekayə dinləmə və təkrar;

o Görmə yaddaşı: sadə şəkil ardıcılığı, obyekt tanıma;

o Məntiqi/mexaniki yaddaş: qısa səbəb-nəticə ardıcılığı tapşırıqları;

Yekun: günün nəticələrinin müzakirəsi, nailiyyətlərin qeyd olunması.

Əsas mərhələ (II–V ay) – Məşğələ №15

- Məqsəd: yaddaş növlərinin inkişafı və integrativ bacarıqların stimullaşdırılması;
- İlk mərhələ: salamlama, diqqəti cəlb edən ritmik tapşırıq;

Əsas fəaliyyət:

o Eşitmə yaddaşı: “15 söz” tapşırığı, qısa hekayə və dialoq dinləmə;

o Görmə yaddaşı: şəkil ardıcılığı (12–15 şəkil), “nə dəyişdi?” tapşırıqları;

o Məntiqi/mexaniki yaddaş: səbəb-nəticə ardıcılığı, ritmik misralar, ardıcıl əməliyyat tapşırıqları;

o İntegrativ element: hekayə əsasında şəkil və sözlərlə ardıcılıq yaratmaq;

Yekun: günün nəticələrinin müzakirəsi, motivasiya.

Yekun mərhələ (VI ay) – Məşğələ №46

Məqsəd: yaddaş növlərinin möhkəmləndirilməsi və ümumiləşdirmə;

• İlk mərhələ: salamlama, ritmik tapşırıqlar;

Əsas fəaliyyət:

o Eşitmə yaddaşı: “20 söz” tapşırığı, uzun hekayə və dialoqların təkrarı;

o Görmə yaddaşı: 15–20 şəkildən ibarət ardıcılıq, vizual-məntiqi oyunlar;

o Məntiqi/mexaniki yaddaş: səbəb-nəticə ardıcılığı, integrativ oyunlar, hərəkətli tapşırıqlar;

o İntegrativ element: hekayə, şəkil və sözləri birləşdirərək ardıcılıq yaratmaq.

Korreksiyaedici məşğələlərin nəticələri SPSS proqramında statistik emal olunmuşdur. Təhlil göstərmişdir ki, yaddaşın bütün növlərində (eşitmə, görmə, məntiqi/mexaniki), xüsusilə görmə və mexaniki yaddaşda əhəmiyyətli müsbət dinamikə dəyişikliklər qeydə alınmışdır.

İntellektual pozulmaları olan kiçikyaşlı məktəblilərdə diqqətin səviyyəsini müəyyən etmək üçün praktik metodikalardan olan “Bourdon testi”nin sadələşdirilmiş variantından istifadə edilmişdir.

Bu metodika aşağıdakı qaydada həyata keçirilmişdir (Vygotsky, 1982):

• Uşaqlara kağız üzərində müxtəlif simvollar (dairə, kvadrat, üçbucaq və s.) qarışıq şəkildə təqdim edilmişdir;

• Tapşırıq: müəyyən bir simvolu (məsələn, yalnız dairələri) seçmək və işarələmək;

• Vaxt: 3–5 dəqiqə;

• Qiymətləndirmə meyarları:

o Düzgün işarələnmiş simvolların sayı → diqqətin sabitliyi;

o Buraxılmış və ya səhv işarələnmiş simvollar → diqqətin dağılma dərəcəsi;

o Tapşırığın yerinə yetirilmə sürəti → diqqətin sürəti.

Beləliklə, bu metodika vasitəsilə eksperimental və müşahidə qruplarında diqqətin sabitliyi, seçiciliyi və sürəti müqayisəli şəkildə qiymətləndirilmişdir.

Diqqətin inkişaf göstəriciləri (korreksiyaedici işdən əvvəl və sonra).

Qrup	Test mərhələsi	Düzgün işarələrin orta sayı	Səhvlərin orta sayı	Tapşırıq vaxtı (dəq)
Eksperimental qrup	Əvvəl	22	6	4,8
Eksperimental qrup	Sonra	31	3	3,5
Müşahidə qrupu	Əvvəl	21	7	4,9
Müşahidə qrupu	Sonra	23	6	4,7

• Eksperimental qrupda diqqətin bütün göstəricilərində nəzərəcarpacaq inkişaf qeydə alınmışdır: düzgün işarələrin sayı artmış (22 → 31), səhvlərin sayı azalmış (6 → 3), tapşırıq vaxtı isə qısalmışdır (4,8 → 3,5 dəq). Bu nəticələr korreksiya proqramının effektivliyini sübut edir.

• Müşahidə qrupunda da müəyyən qədər irəliləyiş müşahidə olunmuşdur (21 → 23 düzgün işarə, səhvlərin 7 → 6 azalması, vaxtın 4,9 → 4,7 dəq qısalması). Lakin bu dəyişikliklər statistik əhəmiyyət daşımamışdır və daha çox tədris prosesinin təbii gedişi ilə izah olunur.

Ümumilikdə, nəticələr göstərir ki, diqqətin inkişafında əsaslı dəyişiklik yalnız korreksiyaedici məşğələlər tətbiq olunan eksperimental qrupda baş vermişdir (*Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara korreksiya işinin təşkili*, 2018).

Nəticə

Aparılan tədqiqat göstərdi ki, intellektual pozulmaları olan kiçikyaşlı məktəblilərdə yaddaşın korreksiyası diqqətin inkişafına mühüm təsir göstərir. Altı ay davam edən korreksiyaedici məşğələlər nəticəsində eksperimental qrupda yaddaşın bütün növlərində (eşitmə, görmə, məntiqi/mexaniki) nəzərəcərpacaq inkişaf müşahidə olunmuşdur. Xüsusilə görmə və mexaniki yaddaşın inkişafında statistik baxımdan əhəmiyyətli dəyişikliklər qeydə alınmışdır.

Diqqətin səviyyəsi üzrə aparılan Bourdon testinin nəticələri də bu tendensiyanı təsdiqləmişdir. Eksperimental qrupda düzgün işarələrin sayı artmış, səhvlərin sayı azalmış, tapşırıq vaxtı isə qısalmışdır. Bu göstəricilər diqqətin sabitliyi, seçiciliyi və sürətinin inkişafını sübut edir. Müşahidə qrupunda da müəyyən qədər irəliləyiş müşahidə olunmuşdur, lakin bu dəyişikliklər statistik əhəmiyyət daşımamışdır və daha çox tədris prosesinin təbii gedişi ilə izah olunur.

Əldə olunan nəticələr L. Vıqotskiy və A. Luriyanın mədəni-tarixi nəzəriyyəsində irəli sürülən müddəaları praktik olaraq təsdiqləyir. Onların yanaşmasına görə psixi funksiyalar sistem xarakter daşıyır və bir funksiyanın inkişafı digər funksiyaların da inkişafına səbəb olur. Eksperimental qrupda yaddaşın korreksiyası nəticəsində diqqətin sabitliyi, seçiciliyi və sürətində müşahidə olunan əhəmiyyətli dəyişikliklər bu elmi yanaşmanın praktik təsdiqi kimi qiymətləndirilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Alloway, T. P., & Gathercole, S. E. (2006). Working memory and learning in children. *Journal of Learning Disabilities*, 39(2), 101–108.
2. Baddeley, A. D. (2000). The episodic buffer: A new component of working memory? *Trends in Cognitive Sciences*, 4(11), 417–423.
3. Batu, S., & Kırcaali-İftar, G. (2021). *Özel gereksinimli öğrenciler ve özel eğitim*. Vize Yayıncılık.
4. Diken, İ. H. (2020). *Zihin yetersizliği olan çocuklar ve eğitimleri*. Pegem Akademi.
5. Əhmədov, İ. (2016). *Pedaqoji psixologiya*. ADPU.
6. Əlizadə, Ə. Ə. (2006). *İdrak prosesləri və hisslər*.
7. Hüseynova, N., Ağayeva, A., & Məlikov, M. (2018). *Korreksiyaedici pedaqogika*. ADPU nəşriyyatı.
8. Luria, A. R. (1979). *Malenkaya knizhka o bol'shoy pamyati*. MGU.
9. Luria, A. R. (2013). *Osnovy neyropsixologii* (8th ed.). Akademiya.
10. Rubinshteyn, S. Ya. (1986). *Psixologiya umstvenno otstalogo shkol'nika*. Prosveshchenie.
11. Vygotsky, L. S. (1982). *Problemy obshchey psixologii*. Pedagogika.
12. Vygotsky, L. S. (1983). *Sobranie sochineniy* (Vol. 3: Problemy razvitiya psikhiki). Pedagogika.
13. *Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara korreksiya işinin təşkili*. (2018). Mütərcim.

Daxil oldu: 23.11.2025

Qəbul edildi: 05.02.2026